

מכתב תורה מהגרז"ן - כללי הוראה בהלכות מסופקות

הקדמה - הרב אלישע אבינר

לאחר הדפסת הקונטרס הקטן והצנוע "כללי הוראה בהלכות מסופקות" (ובסופו מו"מ על "פסיקה שרירותית במחלוקת הפוסקים") שזכיתי לחבר, ביקשתי מהרב אליהו פרידמן, בוגר כולל ארץ חמדה, למסור עותק מהקונטרס לעיונו של הרה"ג זלמן נחמיה גולדברג זצ"ל. להפתעתי, לאחר כעשרה ימים, הביא לי הרב אליהו פרידמן מעטפה מהרב ובה מכתב תורה ארוך על הנושאים שנידונו בקונטרס. בכך באה לידי ביטוי אהבתו הגדולה של הרב לתורה וללומדיה. על אף שהרב היה עמוס בשיעורים ובהוראה, הוא מצא לנכון לשאת ולתת סביב שתי נקודות שמופיעות בקונטרס קטן שערכתי, ר"מ צעיר לימים, ולחבר על כך מכתב תורה ארוך. כאמור, דברי התורה המונחים לפניכם אינם מאמר מקיף אלא מכתב בכת"י (9 דפי מחברת), במהלכם מברר הרב מהו רוב שקובעים על פיו הלכה ומדוע הרוצה לעשות כדברי ב"ה - עושה. כמו כן, דן בגדרי "לא תתגודדו". ישי לבנברג שכתב את המכתב מתוך כתב היד. ערכתי את המכתב והוספתי לו הערות שוליים אחדות.

ב"ה כבוד הרב אלישע אבינר שליט"א, קיבלתי מה ששלח לי כת"ר קונטרס שחיבר בכללי הוראה בהלכות מסופקות ותשואות חן חן לו, והוא באמת דבר נחוץ להורות בדבר זה. והאיר עיני הלומד במה שהעתיק מהראשונים קטעים הנחוצים.

א. אחרי רבים להטות

הגנני בזה להעיר בזה שכתב באות ג1 הביא שיש חולקים וסוברים שאין אומרים יחיד ורבים הלכה כרבים אלא כשכולם ישבו במושב אחד כבי"ד שעל זה אמרה תורה אחרי רבים להטות, אבל במחלוקת הפוסקים שלא ישבו כאחד אין אומרים בזה הלכה כרבים.¹ ולענ"ד נראה לומר בזה כך, שזה שאמרה תורה 'אחרי רבים להטות' מדובר כשיושבים יחד במושב אחד וכל אחד שומע דעת חבריו ובזה הלכה כרבים. ולכן מטעם זה אם דנו בשנים וחייבוהו השנים, אין דינם דין בדינים שהצריכה תורה בי"ד של שלושה, ואפילו

ישבו שלושה ואמר אחר מהדיינים איני יודע גם כן אין גומרים הדין על פי השניים שמחייבים או פוטרם. ואילו כשישבו שלושה ושניים מחייבים ואחד מזכה - חייב. וקשה לכאורה למה עדיף שניים נגד אחד מאשר שניים ואין אחד החולק על השניים? אלא טעם הדבר שכל שישבו שלושה, אף שאחד פוטר, מכל מקום הלכה כשניים שהם הרוב, אבל כשיושבים רק שניים (או שלושה ואחד אומר איני יודע) אין כאן דעת רוב של שלושה, שהרי יתכן שאילו היה כאן שלישי והיה אומר דעתו אולי היו גם השנים מסכימים איתו ולכן אין כאן בי"ד של שלושה.

וכן הדין בפסק שפסקו בי"ד הגדול היושב בלשכת הגזית אצל מזבח ה' שכל מה שפוסקים בכל דיני תורה הלכה כמותם ואסור לחלוק עליהם והחולק עליהם הרי הוא זקן ממרא וחייב מיתה בידי אדם וכמפורש בתורה ונתבאר ברמב"ם בהרחבה בפ"א מממרים. ומכל מקום מבואר במשנה בהוריות (א, א) שבהורו בי"ד ועשו ישראל על פיהם ונודע שטעו מביאים בי"ד פר העלם דבר, והיחידים העושים פטורים שהרי עשו על פי בי"ד. אולם אם הורו בי"ד שהחלב מותר, וידע תלמיד אחד שטעו ומכל מקום עשה גם הוא על פיהם ואכל את החלב מפני שטעה וחשב שהלכה כבי"ד גם אם הם טועים, הוא חייב בקרבן חטאת, שהרי הטעות היא שלו ולא של בי"ד. והקשה הרמב"ן בספר המצוות (בשורש הראשון) הרי כך האמת שהלכה כבי"ד הגדול גם אם טעו שהרי החולק עליהם דינו זקן ממרא, ותירץ הרמב"ן וז"ל: "ויש בזה תנאי, יתבונן בו המסתכל בראשון שלהוריות (ב, ב) בעין יפה, והוא שאם היה בזמן הסנהדרין חכם וראוי להוראה והורו בית דין הגדול בדבר אחד להיתר והוא סבור שטעו בהוראתם אין עליו מצוה לשמוע דברי החכמים ואינו רשאי להתיר לעצמו הדבר האסור לו אבל ינהג חומר לעצמו, וכל שכן אם היה מכלל הסנהדרין יושב עמהן בבית דין הגדול, ויש עליו לבוא לפנייהם ולומר טענותיהם להם, והם שישאו ויתנו עמו ואם הסכימו כולם [וצ"ע מה שהזכיר שלכאורה כך הדין בנחלקו ועמדו למנין שהולכין אחר הרוב²] בבטול הדעת ההוא שאמר ושבשו עליו סברותיו יחזור וינהוג כדעתם אחרי כן לאחר שיסלקו אותו ויעשו הסכמה בטענתו. וזהו העולה מן ההלכות ההם". עכ"ל

ונראה שזה הטעם שלא היה מחלוקת בישראל עד ב"ש וב"ה, שעד ימיהם ישבו כל החכמים בבית אחד והכריעו הדין על פי רוב. אבל מזמן ב"ש וב"ה שנחלקו לשני בתים לא היה בהם הדין של הפסק דין כרבים, זולת בי"ח דבר שהיו כולם אצל חזקיה בן גרון ועמד למנין ורבו ב"ש על ב"ה שנקבע הלכה כב"ש. וכן כשבאו ליבנה אחר החורבן ושם רבו ב"ה ונפסקה הלכה כב"ה, וביבנה יצאה בת קול שהלכה כב"ה. והטעם שנחלקו ב"ש וב"ה לשני בתים היה מגזירת המלכות של הורדוס ימ"ש. וביבנה שזכו להתאסף ביחד

זה היה מהשתדלות של רבי יוחנן בן זכאי אצל אספסינוס וכמבואר בגיטין. כל זה למדתי מספר דורות הראשונים.

אכן אף שנתבאר שלא אמרה תורה אחרי רבים להטות אלא בישיבה אחת, מ"מ גם בלא ישבו כאחת אף שאין שם הדין שהלכה כרבים ושכולם חייבים לקבל עליהם פסק דינם וגם המיעוט צריך לחזור בו ולהורות כרבים, מ"מ למי שאינו יודע להיכן הדין נוטה צריך לפסוק כרבים, שיש להניח שמסתמא האמת כדעת הרבים. והרי זה ככל ספק שהולכים אחר רוב כמו בתשע חנויות מוכרות בשר כשר ואחת מוכרת נבלה, שבפירש ומצאו בשר הולכים אחר הרוב ומתירים מפני שתולים שמסתמא מהרוב פירש, כך יש לתלות שהדעה האמיתית היא דעת הרוב.

לכן בממונות שקיימא לן כשמואל שאין הולכים בממון אחר הרוב, מפני שכדי להוציא ממון צריך דווקא בירור יותר מבירור שסומכים עליו באיסורים. וכן אין מוציאים ממון במיגו וכן אין מוציאים ממון בברי ושמא, והכל מהטעם שאין להוציא ממון אלא בראיה ברורה, ורוב ומיגו וברי ושמא אינם ראיה ברורה. אבל ברוב שאמרה תורה אחר רבים להטות היינו בישיבו ביחד בזה מוציא גם ממון.

ואין לתמוה מהיכן למדו שיש לילך אחר רוב באיסורים, והרי התורה דברה רק ברוב של ישיבה כאחת, יש לומר שלמדים מהטעם של התורה, מהטעם של המצווה, שזה גופא שאמרה התורה שהלכה כרבים כשיושבים יחד יש להניח שיותר מצוי הטעות במיעוט מאשר ברוב, ומטעם זה סומכים על איסורים, וכמו שסומכים על כל מיני הוכחות כמו מיגו וברי ושמא כשלא באים להוציא. ובגמרא כתובות מצינו שהפה שאסר הוא הפה שהתיר סברא הוא. ואם כן גם רוב אף שאינה סברא פשוטה (שהרי בגמרא חולין יב אמרו מנא הא מילתא דאמרי רבנן זיל בתר רובא), מ"מ למדנו מטעם הדין שיש לתלות שהרוב הוא האומר אמת ונכון. ומ"מ הדין עצמו שאמרה תורה אחר רבים להטות אינו אלא באופן שאמרה תורה [ומצינו הרבה כיוצא בזה והארכתני במקום אחר].

ולפי זה מובן שהמועטים אינם צריכים לחזור בהם כיון שלדעתם האמת כמותם. ועיין בלשון הרמב"ם סוף פ"א מהל' ממרים: "שני חכמים בעיר אחת אחד אוסר ואחד מתיר וכו' ואין אתה יודע להיכן הדין נוטה, בשל תורה הלך אחר המחמיר ובשל סופרים הלך אחר המקל" עכ"ל. הרי שרק במי שאינו יודע להיכן הדין נוטה יש לנהוג כך אבל מי שידוע עושה כדיעתו. וכן נראה שגם ברבים כך הדין שהיחיד עושה [עכ"פ להחמיר כדעתו, וגם מה שאינו עושה להקל כמותו אינו ברור, עיין ירושלמי ריש ברכות ואכמ"ל].

ולכן גם מה שעשו במקומו של רבי אליעזר כמותו לחלל שבת עבור מכשירי מילה הוא גם כן כהלכה שלא ישבו יחד. ולכן אף שהלכה כרבים לאלה שאינם יודעים להיכן הדין נוטה, אבל לרבי אליעזר עצמו וכן לכל אנשי עירו ותלמידיו הרי הם כרבים ונוהגים כמותו.

ונראה שמה שדנו הפוסקים אם הולכים אחר רבים כשהמועטים חריפים וגדולים בהסכמה, וזה היה מחלוקת ב"ש וב"ה, הוא גם כן כשלא ישבו יחד אבל כל שיושבים יחד הלכה כרבים. ונדמה לי שמפורש כך בחינוך שבבי"ד לעולם הולכים אחר המרובים.³ וכן רואים שבדיני נפשות מתחילים מן הקטן כדי שלא יימנע מלומר דעתו שיסמוך על הרב, ועל זה הזהירה תורה ולא תענה על רב [כך פירש הרמב"ם], הרי שאם הרוב יאמר דעתו ואחר כך יאמר הראש והרב שלא כהרוב, הלכה כהרוב אף שהוא גדול מהם.

ב. הרוצה לעשות כב"ה עושה, לא תגודדו

ומה שדן במה שאמרו בגמרא "הרוצה לעשות כב"ש עושה, כב"ה עושה, מקולי ב"ש וקולי ב"ה רשע, כחומרי ב"ש וכחומרי ב"ה על זה נאמר והכסיל בחושך הולך", ותמה הרי מספק בשל תורה יש להחמיר ואיך יעשה או כב"ש בכל או כב"ה בכל, וכבר הביא קושיא זו מהראשונים.

ונראה לומר וכן נראה גם בכוונת הרמב"ן (חולין מג, ב ד"ה הא) מה שכתב בתחילה וז"ל "מתוך שמחלוקתם של תלמידי ב"ש וב"ה גדולה וכל חכמי ישראל נכנסים תחתיה ונעשית להם התורה כשתי תורות, הרשו לכל אחד לעשות כדבריהם, וכיון שכן זה הרוצה להיות מכת ב"ש ולעשות כדבריהם לעולם רשאי". אכן הרמב"ן הקשה על זה מגמ' בעירובין⁴. ולא ברור מהי מסקנת הרמב"ן בזה. והביא מהחזו"א שהכוונה לבחור רב, או ב"ש או ב"ה, ואז כשבוחר רבו עושה בכל כרבו (חזו"א יו"ד קנ, א).

ולענ"ד להרחיב בזה, והוא על פי מה שמבואר בפ' מקום שנהגו בכל הפרק שההולך ממקום למקום אם אין דעתו לחזור הרי הוא נוהג כמקום שהלך לשם, ואם דעתו לחזור נותנים עליו חומרי המקום שיצא משם וחומרי המקום שהלך לשם. וכן פוסקים בזמנינו גם לגבי בן א"י שיצא לחו"ל או בן חו"ל שבא לארץ לגבי לנהוג יו"ט שני. והנה בגמרא יבמות דנו אם מותר לנהוג קצת אנשים כב"ש וקצת כב"ה איקרי כאן "לא תגודדו - לא תעשו אגודות אגודות", ותירץ אביי שבשני ערים אין לא תגודדו אלא רק בעיר אחת. ולדעת רבא גם בעיר אחת אם יש שני בתי דינים, אחד נוהג כב"ש ואחד כב"ה,

3 ספר החינוך, מצוה עח: "מה שאני אומר כי בחירת הרוב לעולם הוא בששני הכיתות החולקות שוות בחכמת האמת, כי כן נאמר בכל מקום חוץ מן הסנהדרין, שבהם לא נדקדק בהיותם חולקין אי זו כת יודעת יותר אלא לעולם נעשה כדברי הרוב מהם".

4 הרמב"ן מקשה מהגמ' בעירובין (ו, ב) דמבואר שם שבכל מחלוקת של תרי תנאי או תרי אמוראי, רשאי לעשות כחד מהם, ולא רק במחלוקת של שני בתי דינים שכל חכמי ישראל נכנסים תחתיה.

אין לא תתגודדו, ורק בבי"ד אחד פלג נוהג כב"ש ופלג כב"ה בזה יש לא תתגודדו. ומעתה נראה וכן מקובל שכל שיש כמה קהילות בעיר אחת, כמו בעיר שיש קהילה של אשכנזים וקהילה של ספרדים, כיון שהם שני בתי דינים אין לא תתגודדו.

ויש לדון אם שייך בשני בתי דינים ושתי קהילות שילך אדם מקהילה לקהילה כמו מי שהולך מעיר לעיר או שאין אפשרות כזאת בעיר אחת לילך לקהילה אחרת (שהרי לא שייך ש'ילך', שאינה במקום אחר). אכן נראה שגם בעיר אחת שייך שילך אדם מקהילה לקהילה וכמבואר בהרחבה בשו"ת חתם סופר (ח"מ בהשמטות סימן קפ"ח), כגון שיתחיל אדם מקהילה זו להתפלל בבית הכנסת של הקהילה השניה, שנחשב כהלך למקום אחר, עיין שם. ובמשנה סוכה (ב, ז) "מי שהיה ראשו ורובו בסוכה ושולחנו בתוך הבית ב"ש פוסלים וב"ה מכשירים, אמרו להם ב"ה לב"ש לא כך היה מעשה שהלכו זקני ב"ש וב"ה לבקר את ר' יוחנן בן החורני ומצאוהו יושב בסוכה ראשו ורובו ושולחנו בתוך הבית ולא אמרו לו דבר, אמרו להם ב"ש משם ראייה אף הם אמרו לו אם כך היית נוהג לא קיימת מצוות סוכה מימך" ע"כ. ולכאורה תמוהים דברי ב"ה ממה שלא אמרו דבר לר' יוחנן בן החורני הרי בית הלל מכשירים, ואם כן מה יש לב"ש לומר למי שנוהג כב"ה. ויש לומר שר' יוחנן בן החורני היה מתלמידי ב"ש וכמו שאמרו ביבמות (טו, ב) שר' יוחנן החורני היה תלמיד שמאי, ובוודאי שר' יוחנן בן החורני ור' יוחנן החורני הם אותו אדם, וכיון שהיה מתלמידי ב"ש לכן הוכיחו ב"ה שגם זקני ב"ש מכשירים, שאם פוסלין היו צריכים לומר לר' יוחנן שהוא מתלמידי ב"ש שלא יצא. והנה אף שבגמרא שם מבואר שאף שר' יוחנן בן החורני תלמיד שמאי מ"מ כל מעשיו לא עשה אלא כב"ה, וכנראה זקני ב"ש לא ידעו מזה שכל מעשיו כב"ה ודימו שרק בסוכה יושב כבית הלל. אכן יש לעיין אם כן יוצא שעבר ר' יוחנן על לא תתגודדו לא תעשו אגודות אגודות. ואולי אף שהיה מתלמידי שמאי מ"מ נחשב כאילו מבי"ד של ב"ה כיון שכל מעשיו נהג כב"ה.

ולפי דרכנו מה שנוהגים אנשי העיר כרב העיר מרא דאתרא היינו שזה כבי"ד שני בעיר אחרת שאין לא תתגודדו, וכל שקבלו אנשי העיר את הרב הרי זה כאילו הקימו בי"ד שידון.

ויש לעיין א"כ למה אמרו שהעושה מחומרי ב"ש וחומרי ב"ה עליו נאמר והכסיל בחושך הולך, למה לא אמרו שעובר בלאו דאורייתא לא תתגודדו לא תעשו אגודות אגודות, שהרי יוצא שבבי"ד אחד פלג עושים כב"ש ופלג כב"ה. ואולי אין הכי נמי, ורק בא לומר שאף שדעת המחמיר לעשות דבר טוב ולהחמיר ככל החומרות הרי הוא דומה לכסיל ההולך בחושך שעובר על לא תתגודדו. או שבא לאסור גם אם כל העיר ינהגו בשתי החומרות שאז אין לא תתגודדו, מ"מ נאמר על זה הכסיל בחושך הולך. או כגון שמחמיר באופן שהרואה אומר מלאכה הוא דלית ליה, שבאופן זה אין לא תתגודדו כביבמות (יג, ב).

ומה שאמרו שני חכמים בעיר אחת אחד אחד אוסר ואחד מתיר ואין אתה יודע להיכן הדין נוטה בשל תורה הלך אחר המחמיר ובשל סופרים אחר המקל, ואילו אלו שיודעים להיכן הדין נוטה עושה כל אחד כמו שיודע באמת, גם בזה יש הדין של לא תתגודדו ולכן עליהם להתאסף יחד ולהכריע את הדין עד שיסכימו. ואם לא מסכימים יש לילך אחר הרוב וכמו שכתב הש"ך (יו"ד רמ"ב בקיצור בהנהגת איסור והיתר אות י'): "בית דין אחד בעיר אחת שנחלקו בדבר, אסור להורות מקצתן כך ומקצתן כך משום לא תתגודדו לא תעשו אגודות אגודות ודבר זה גורם מחלוקת בישראל והתורה נעשית כשתי תורות. וכן אסור לעשות כל כת וכת מהם כדבריו או לנהוג כן אף על פי שאין מורין כן להדיא אף על פי ששניהם שוים בחכמה ובמנין, אלא ישאו ויתנו בדבר הרבה עד שיסכימו כולם לדעת אחת. ואם אי אפשר בכך אם הוא דבר תורה יעשו הכל כדברי המחמירים, ואם הוא דבר דרבנן יעשו הכל כדברי המקילים. ושתי בתי דינים בעיר אחת יכולים להורות אלו כך ואלו כך ודוקא בשני בתי דינים ידועים, אבל אם אין ידועים שני בתי דינים בעיר אסור לנהוג מקצת העיר כך ומקצת העיר כך ואף על פי שעל ידי מחלוקת זה נעשו שני בתי דינים אסור מכל שכן שדבר זה מרבה מחלוקת ואם בי"ד א' גדול מחבירו דינן כשני ת"ח החולקים בדבר וא' מהן גדול מחבירו" עכ"ל.

ולפי זה יש לעיין מה שכתב הרמב"ם (סוף פ"א מהל' ממרים) "שני חכמים או שני בתי דינים שנחלקו שלא בזמן הסנהדרין [שלא ניתן לשאול לבי"ד הגדול] או עד שלא היה הדבר ברור להם בין בזמן אחד בין בזה אחר זה, אחד מטהר ואחד מטמא, אחד אוסר ואחד מתיר, אם אינך יודע להיכן הדין נוטה בשל תורה הלך אחר מחמיר ובשל סופרים הלך אחר המקל" עכ"ל צריך לומר שמיידי כל זמן שלא נתכנסו יחד, אבל עליהם להתכנס יחד ולישא וליתן עד שיסכימו לדעה אחת, ואם לא יסכימו אז על כולם לנהוג בשל תורה אחר המחמיר ובשל סופרים אחר המקל, וצ"ע. גם צ"ע על הש"ך (שם אות ב') בשני ת"ח שלא הזכיר מה שכתב הרמב"ם ואי אתה יודע להיכן הדין נוטה ולכן אין לחלק בין שני בתי דינים לשני חכמים.